

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عوامل سیاسی حضور امام رضا (ع) در خراسان

دکتر امیر اکبری

انتشارات پیشگامان خردمینو

۱۳۹۴

سرشناسه: اکبری، امیر، ۱۳۴۷-

عنوان و نام پدیدآور: عوامل سیاسی حضور امام رضا(ع) در خراسان

مشخصات نشر: مشهد: پیشگامان خرد مینو، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری: ۳۹۶ ص.

شابک: 978-600-95563-0-4

وضعیت فهرست نویسی: فیا مختصر

یادداشت: فهرستنویسی کامل این اثر در نشانی: <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است

شماره کتابشناسی ملی: ۳۸۵۴۶۱۰

پیشگامان خرد مینو

عنوان: عوامل سیاسی حضور امام رضا(ع) در خراسان

مولف: دکتر امیر اکبری

ناشر: پیشگامان خرد مینو با همکاری موسسه فرهنگی و هنری خرد مینو

چاپ و صحافی: دقت

سال و نوبت چاپ: چاپ اول، بهار ۹۴

تیراژ: ۱۰۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۵۵۶۳-۰-۴ ISBN:978-600-95563-0-4

قیمت: ۲۰۰۰۰۰ ریال

«کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است»

مرکز پخش: مشهد، ۰۹۱۵۳۳۱۰۵۵۹، ۰۵۱۳۸۴۲۰۲۰۷

بخش اول: رویکرد و تقابل سیاسی خلفای اموی و عباسی با ائمه تا عصر امام رضا(ع).....	۱
فصل اول: حذف خاندان پیامبر از خلافت و قدرت‌یابی امویان.....	۳
فصل دوم: امویان و رویکرد آنان با ائمه.....	۷
فصل سوم: قیام‌های شیعی در عهد بنی‌امیه.....	۱۲
فصل چهارم: پیروزی عباسیان و بهره‌گیری از گرایش‌های علوی خراسانیان.....	۱۹
فصل پنجم: امام صادق(ع) و برخورد با رویکردهای سیاسی عصر خویش.....	۲۴
فصل ششم: تقابل خلفای عباسی با امام موسی کاظم(ع).....	۲۷
فصل هفتم: قیام‌های سیاسی علویان در عصر امام موسی کاظم(ع).....	۳۰
فصل هشتم: دوران زمامداری هارون و برخوردهای سیاسی وی با امام موسی کاظم(ع).....	۳۴
بخش دوم: شرایط سیاسی خلافت اسلامی از عهد هارون الرشید تا خلافت یافتن مأمون در مرو.....	۳۹
فصل اول: ولادت و امامت علی بن موسی.....	۴۱
فصل دوم: نسخه وصیت حضرت موسی بن جعفر در باب امامت علی بن موسی.....	۴۴
فصل سوم: فعالیتهای امام رضا(ع) در مدینه و برخورد با واقفیه.....	۴۷
فصل چهارم: برخورد هارون الرشید و امین با امام رضا(ع).....	۵۰
فصل پنجم: بحران خلافت و جانشینی در عهد هارون عباسی.....	۵۴
فصل ششم: ستم ده ساله علی بن عیسی در امارت خراسان و دلایل عزیمت هارون به مرو.....	۵۷
فصل هفتم: اقدامات خواجه در خراسان و برخورد هارون الرشید با حمزه خارجی.....	۶۰
فصل هشتم: شورش رافع بن لیث و تلاش هارون برای ایجاد امنیت در خراسان.....	۶۳
بخش سوم: اهمیت و جایگاه خراسان در عصر مأمون و بحران سیاسی خلافت عباسی.....	۶۵

فصل اول: جایگاه و اهمیت خراسان بزرگ	۶۷
فصل دوم: حدود قلمرو جغرافیایی خراسان و جایگاه شهر های مهم آن مقارن با خلافت مأمون	۷۰
فصل سوم: اهمیت شهرهای اربعه خراسان بزرگ در عصر مأمون عباسی	۷۲
فصل چهارم: رقابت دیوانسالاران ایرانی و عرب برای کسب قدرت در عصر هارون و مأمون و نقش آنان در تحولات سیاسی	۷۹
فصل پنجم: بررسی عوامل اختلاف و نزاع میان امین و مأمون	۸۲
فصل ششم: آغاز جنگ میان امین و مأمون	۸۸
فصل هفتم: محاصره بغداد و گسترش آشفته‌گی سیاسی در جهان اسلام	۹۷
فصل هشتم: کشته شدن امین و بیعت به خلافت با مأمون	۱۰۲
بخش چهارم: بحران سیاسی و گسترش قیامهای علویان و ضرورت دعوت از امام (ع) به خراسان	۱۱۱
فصل اول: قیام ابن طباطبا و تأثیر آن در گسترش حرکت علویان	۱۱۳
فصل دوم: ابوالسرایا و حمایت وی از قیام علوی ابن طباطبا	۱۱۸
فصل سوم: اقدامات ابوالسرایا بعد از قوت ابن طباطبا	۱۲۳
فصل چهارم: ماهیت قیام ابن طباطبا و تأثیر آن در توجه به علویان و دعوت از امام رضا(ع) به خراسان	۱۲۷
فصل پنجم: قیام زید بن موسی بن جعفر در بصره و ابراهیم بن موسی در یمن	۱۳۰
فصل ششم: قیام حسین بن حسن افطس و محمد بن جعفر صادق در حجاز	۱۳۴
فصل هفتم: نظر امام رضا درباره قیامهای علویان	۱۴۰
فصل هشتم: علل ظهور و شکست قیامها و واکنش مأمون برای دعوت امام رضا(ع)	۱۴۲
بخش پنجم: بررسی و تحلیل دلایل دعوت امام رضا (ع) به خراسان	۱۴۹
فصل اول: اهداف مأمون از دعوت امام به خراسان	۱۵۱
فصل دوم: بررسی نیت صادقانه مأمون در دعوت امام و گرایش وی به علویان	۱۵۴
فصل سوم: بررسی اهداف مغرضانه و سیاسی مأمون از دعوت امام به خراسان	۱۶۰

فصل چهارم: دعوت از امام و تأثیر آن در رفع مشکلات مأمون	۱۶۳
فصل پنجم: نقش فضل بن سهل برای حضور مأمون در مرو و دعوت از امام رضا(ع)	۱۶۷
فصل ششم: بررسی نقش و اهمیت طرح موضوع ولایتعهدی از سوی مأمون یا فضل	۱۷۳
فصل هفتم: بررسی تحولات مسیر حرکت امام رضا (ع) از مدینه تا مرو	۱۷۸
فصل هشتم: ورود امام به خراسان و اهمیت حدیث سلسله الذهب	۸۵
بخش ششم: نقد و بررسی دیدگاهها در رابطه با ولایتعهدی و اهمیت آن برای مأمون	۱۹۵
فصل اول: پیشنهاد مأمون در تفویض خلافت به علی بن موسی الرضا(ع)	۱۹۷
فصل دوم: ارائه پیشنهاد ولایتعهدی از طرف مأمون، بررسی ضرورت و اهمیت آن	۲۰۲
فصل سوم: تحلیلی بر علل و پیامد پذیرش ولایتعهدی از جانب امام و تأثیر آن بر رخداد های سیاسی، اجتماعی و مذهبی خراسان	۲۰۵
فصل چهارم: مراسم ولایتعهدی و بیعت با امام رضا(ع)	۲۱۶
فصل پنجم: اصل متن و ترجمه عهدنامه ولایتعهدی، نتایج و پیامدهای آن	۲۲۴
فصل ششم: بازتاب ولایتعهدی امام رضا(ع) در اشعار دعبل بن علی خزاعی	۲۴۰
فصل هفتم: واکنش ولیعهدی امام رضا (ع) در سرزمین های دیگر و قیام مردم بغداد	۲۵۸
فصل هشتم: واقعه نماز عید فطر و دعای باران و تأثیر آن در گسترش اعتقاد مردم به امام رضا(ع)	۲۶۵
بخش هفتم: تحولات علمی در عصر مأمون و رشد بحث های کلامی و اهمیت مناظرات امام	۲۷۱
فصل اول: وضعیت علمی و فرهنگی خلافت اسلامی در عصر مأمون و رشد بحث های کلامی	۲۷۳
فصل دوم: جایگاه علمی مرو در عصر مأمون	۲۷۶
فصل سوم: اهمیت و جایگاه مناظرات امام با دانشمندان ادیان دیگر در مرو	۲۷۹
فصل چهارم: مناظره با جاثلیق مسیحی و بررسی ابعاد این مناظره	۲۸۶
فصل پنجم: مناظره با راس الجالوت یهودی	۲۹۳
فصل ششم: مناظره با هیربدان زرتشتی و عمران صابی	۲۹۷

فصل هفتم: مناظره با سلیمان مروزی و علی بن محمد جهّم در باره عصمت انبیاء	۳۰۸
فصل هشتم: بررسی پیامدهای مناظرات امام در مرو	۳۲۴
بخش هشتم: بررسی دلایل و عوامل سیاسی عزیمت مامون به بغداد و شهادت امام رضا(ع)	۳۲۷
فصل اول: تحلیل اقدامات فضل بن سهل برای حضور مامون در مرو	۳۴۹
فصل دوم: درک سیاسی امام از اوضاع جهان اسلام و ضرورت برقراری امنیت در خلافت اسلامی	۳۴۷
فصل سوم: سیاست مامون در مدارای با عباسیان و کشتن فضل بن سهل	۳۴۹
فصل چهارم: دستاوردهای حضور امام در مرو	۳۴۷
فصل پنجم: تقابل و واکنش های مامون یا امام در خراسان	۳۵۱
فصل ششم: بررسی و نقد دیدگاه‌ها درباره وفات امام	۳۵۹
فصل هفتم: دلایل و انگیزه های سیاسی مامون در شهادت امام	۳۶۴
فصل هشتم: مرتبه شماری عصر امام در اندوه شهادت ایشان	۳۶۸
فهرست منابع و مآخذ	۳۷۷

حضور امام رضا در خراسان به عنوان یکی از مهم‌ترین رخداد‌های تاریخ علویان و از جمله عوامل رشد و گسترش تشیع در ایران بوده است. ضرورت‌های دعوت امام و نیز مقوله واگذاری ولی‌عهدی به ایشان یکی از وقایع بدیع تاریخ خلافت عباسی و همچنین نقطه عطفی در تاریخ تشیع به حساب می‌آید. بررسی عوامل مؤثر در دعوت امام به خراسان از سوی مأمون با توجه به تحلیل شرایط خاص حکومت وی از ابعاد مختلف قابل تأمل است. پیچیدگی اقدام وی در خصوص واگذاری ولیعهدی و همچنین رویکرد وی نسبت به علویان سبب گردید تا برخی از مورخان در تحلیل اقدام وی مسئله‌ی ولی‌عهدی را نتیجه اقدام صادقانه او در تلاش برای برقراری الفت میان علویان و عباسیان بدانند. در مقابل این دیدگاه گروهی دیگر سیاست وی در این خصوص را ناشی از ضرورت سیاسی و تنگناهای وی در مرو دانسته‌اند که این اقدام به تدبیر فضل بن سهل و یا خود او صورت پذیرفت. بررسی روند تحولات سیاسی خلافت و آن‌چه که مأمون با آن رو در رو بود بیش از هر چیز در تبیین مقوله دعوت امام و واگذاری ولی‌عهدی به ایشان می‌تواند مؤثر باشد. اقدام هارون الرشید در تقسیم خلافت میان فرزندان‌ش امین و مأمون، زمینه‌های حضور مأمون در خراسان و نزاع میان دو برادر را فراهم آورد. در این میان تلاش ایرانیان برای پیروزی مأمون و واگذاری خلافت به وی قابل توجه است. تلاش برای اقامت بیشتر مأمون در مرو خود یکی از عوامل دعوت امام به خراسان بود که می‌توانست از سوی فضل بن سهل دنبال گردد. کشته شدن امین در بغداد، به خلافت نشستن مأمون در مرو، حضور گسترده ایرانیان در صحنه قدرت سیاسی، خلاء قدرت در مناطق غربی خلافت، زمینه‌های وقوع بحران و شرایط خاص سیاسی را فراهم آورد. در چنین وضعیتی قیام‌های علویان در مناطق مختلف خلافت اسلامی یکی از مهم‌ترین عوامل دعوت امام به خراسان بوده است. خروج ابن طایطای علوی در کوفه و گسترش دامنه‌ی قیام‌های علویان در عراق و حجاز، تأثیر عمیق در مأمون برای دعوت امام به خراسان گذاشت. بررسی ابعاد مختلف این ضرورت به عنوان یک هدف سیاسی چه از سوی فضل بن سهل و یا مأمون صورت پذیرفته باشد، نشانه‌ی سیاستی اجتناب ناپذیر برای دعوت امام به مرو بود. نقش امام به عنوان رهبر علویان و مورد اعتماد و وثوق تمام شیعیان، تنها راه خلاصی از این تنگناها برای مأمون به شمار می‌رفت. حرکت امام در مسیر مدینه تا مرو و استقبال مردم به هنگام دریافت خبر از وجود مبارک امام خود گواه بر گرایش و توجه

خاص ایرانیان به خاندان پیامبر و اهل بیت بوده است. واقعه‌ی نیشابور از جمله جلوه‌های ارادت ایرانیان به اهل بیت و توجه به درک اخبار احادیث اسلام از منبع معتبر آن بوده است. آغاز حضور امام در مرو با تلاش‌های مأمون برای تفویض خلافت به ایشان توأم بود. شرح این واقعه و واکنش امام نسبت به این ماجرا برخی از سیاست‌های مأمون را در الزام امام بر این امر آشکار ساخت.

مأمون که از یک سو نمی‌توانست خود را از دعوت امام بی‌بهره سازد به الزام ولی‌عهدی را به ایشان واگذار نمود. واکنش امام نسبت به مقوله ولیعهدی و قرار دادن شروطی در منع دخالت‌های سیاسی، از جمله عوامل بی‌تفاوتی امام نسبت به سیاست‌های مأمون بود. بالاخص تاکید امام بر حقانیت دیرینه علویان در امر خلافت، یادآوری حقوق از دست رفته آنها به شمار می‌رفت. نکته‌های مهم و قابل توجه در پیامدهای حضور امام در خراسان بیش از هر چیز به عملکرد امام برمی‌گشت. سیره و برخوردهای امام در ایام حضور در مرو نظرها را بسیار متوجه امام رضا(ع) نمود و این بیش از هر چیز بر ناخرسندی مأمون و درباریان می‌افزود. بهره‌گیری امام از تمامی فرصت‌های مطلوب برای اشاعه دین و گسترش اندیشه‌های تشیع در تمامی ایام حضور در مرو نمود عینی داشت. مناظرات و مباحثه‌های علمی، فرصت معتنمی بود تا برای اولین بار در طول ششصد سال حاکمیت خلافت اموی و عباسی در چنین زمانی شرایط برای ابراز عقیده و دفاع از اندیشه‌ها توسط مدعیان و رهبران هر مکتبی فراهم آید. تریبون عظیم خلافت در اختیار امام قرار گرفت تا به دفاع از دین مبین اسلام و اندیشه‌های فقهی شیعی در مقابل فرق دیگر بپردازند. فضای آزاد اندیشی آن عصر سبب می‌گردید تا استدلال‌های علمی و منطقی امام بهترین فرصت برای تبیین و تبلیغ فقه شیعه در فضای خاص جامعه آن روز به شمار آید. نقش امام در تولید علم و تحول فرهنگی مرو با شیوه‌ی مناظرات و دفاع از اندیشه‌های کلامی تشیع، جایگاه رفیع امامت و حقانیت خاندان اهل بیت و علویان را به خوبی ترسیم نمود. نصایح امام به مأمون در توجه به احکام اسلامی برای خلیفه و اطرافیان بسیار سخت بود. بازتاب عملکرد و کرامات امام در مرو، بالاخص در ماجرای دعای باران و حماسه‌ی با شکوه نماز عید فطر در سال ۲۰۲ هجری نشانه‌ی گرایش و توجه مردم مرو به امام رضا(ع) بود. بررسی مجموع عوامل سیاسی در دعوت امام به خراسان و نیز سیره و رویکرد امام در تغییر نگرش مردم خراسان نسبت به مأمون، به همراه بازتاب حضور امام در گسترش تشیع و سرانجام ناامید شدن مأمون از تمامی اهداف خود در دعوت از امام و شهادت ایشان مهمترین

مقولاتی بوده است که نگارنده برای پاسخگویی به آن بر اساس منابع و استندهای علمی تلاش داشته است. این پژوهش در هشت بخش و هر بخش به هشت فصل تنظیم گردیده است. هر چند در تناسب فصول ممکن است کاستی‌هایی صورت گرفته باشد اما بیشتر تلاش بر آن بود تا محور مطالب و فصول بر نام مبارک هشتمین امام(ع) ختم گردد. در راستای انجام تحقیق، دشواری‌های مربوط به گستردگی منابع و تحقیقات جدید و بالاخص روایات تکراری و یکنواخت بسیاری از منابع، نگارنده را در رسیدن و دستیابی به نکات بدیع و یافته‌های نوین گاه دچار دشواری می‌ساخت. در این خصوص تلاش بر آن بوده است تا مقوله‌ی دعوت امام به خراسان از ابعاد دیگر و بالاخص ضرورت سیاسی مورد توجه قرار گیرد و نقش حضور امام در گسترش تحولات دینی و فرهنگی نیز مورد تأکید بوده است. نگارنده آشکارا بر این امر اذعان دارد که علی‌رغم تلاش‌های وافر هنوز سؤالات بسیاری توأم با سکوت منابع در این خصوص موجود می‌باشد که امید است با توصیه‌های علمی خوانندگان محترم در ویرایش‌های بعدی نقایص آن کمتر گردد.

بخش‌هایی از این کتاب در قالب طرح پژوهشی بوده است که در سال ۱۳۸۳ انجام گرفت و تلاش‌های بیش از یک دهه در خصوص تکمیل این پژوهش و نیز برخی مشکلات مانع از اتمام اثر برای چاپ گردید. هر چند که مقدمه این کتاب در پگاه هشتم آبان ماه یک هزار و سیصد و هشتاد و هشت خورشیدی در حرم مطهر امام رضا(ع) به نگارش درآمد. اما چاپ این اثر با ناملایمت‌های ناشرانی همراه گردید که سبب شد تا در سایه الطاف خاص امام رضا(ع) کار چاپ آن نیز از آغاز تا انجام بر عهده خود نگارنده گذاشته شود. در پایان لازم می‌دانم تا از همکاران علمی دیرینه خویش آقای دکتر جواد هروی و دکتر یوسف متولی حقیقی که همواره مشوق و راهگشای بسیاری از دیدگاه‌ها و مباحث علمی ارزشمند برای این جانب بوده‌اند صمیمانه تشکر می‌کنم.